

הרב יעקב אריאל

אכילת עראי בתפוז¹

שאלה

מי שיש לו עץ תפוז בחצרו, האם רשאי לאכול בחצר פרי אחד כאכילת עראי ללא מעשר?

תשובה

שנינו במס' מעשרות (פ"ג מ"ח-מ"ט):

[ח] תאנה שהיא עומדת בחצר אוכל אחת אחת ופטור ואם צירף חייב רבי שמעון אומר אחת בימינו ואחת בשמאלו ואחת בפיו עלה לראשה ממלא חיקו ואוכל. [ט] גפן שהיא נטועה בחצר נוטל את כל האשכול וכן ברמון וכן באבטיח דברי ר"ט ר"ע אומר מגרר באשכולות ופורט ברמון וסופת באבטיח כסבר שהיא זרועה בחצר מקרסם עלה עלה ואוכל ואם צירף חייב הסאה והאזוב והקורנית שבחצר אם היו נשמרים חייבין.

ונקבעה ההלכה כרבי עקיבא, וכן פסק הרמב"ם (הל' מעשר פ"ד הי"ז):

גפן שנטועה בחצר לא יטול את כל האשכול ויאכל אלא מגרר אחד אחד וכן ברמון לא יטול את כל הרמון אלא פורט את הרמון באילן ואוכל הפרד משם, וכן באבטיח כופתו בקרקע ואוכלו שם היה אוכל באשכול בגנה ונכנס מן הגנה לחצר אף על פי שיצא מן החצר לא יגמור עד שיעשר.

ויש לדייק בלשונו שפורט את הרימון באילן ואת האבטיח בקרקע. דהיינו כשהם מחוברים, אפשר לחתוך מאבטיח - בעודו מחובר לקרקע - פלח, ולאוכלו אכילת עראי. לעומת זאת, הקוטף אשכול שלם או אבטיח שלם, אין לאכול מהם גרגיר או פלח, כי עצם קטיפתם בשלמותם מוכיחה שכוונתו לאכילת קבע ולא לאכילת עראי. ולפי זה גם תפוז, לכאורה, אין לקוטפו ולאוכלו ללא מעשר אלא לקלפו בעודו מחובר (דבר שנראה כבלתי אפשרי) ולאוכלו רק פלח פלח, כמו פורט ברימון. אך באמת גם רימון אי אפשר לפורטו לגרגריו אלא לאחר קילופו. ולכאורה דרך זו אינה נראית מעשית, איך אפשר לקלף רימון בעודו מחובר לעץ? וצריך לומר שהמשנה וכן הרמב"ם הורו את העיקרון ההלכתי, שרק בדרך זו היה מותר לאכול רימון אכילת עראי, אך באמת למעשה אי אפשר לאכול רימון אכילת עראי כלל. ואכן מצינו בתלמוד פסיקות תיאורטיות שאינן ניתנות ליישום מעשי, כגון במסכת בבא קמא (לו ע"א) - ראוי ליטול ואין לו, וכן במסכת כתובות (קי ע"א) זה ראוי לגבות ואין לו, וכן במסכת גיטין (מג ע"א) ראוי ליטול ואין לו, ועוד.

1. הצעה לדיון ולא פסיקה סופית.

והנה התבוננתי בעץ רימון בתקופת ההבשלה וראיתי תופעה מעניינת. כשהרימון מבשיל קורה לא אחת שקליפתו מתבקעת, הגרגירים נחשפים וציפורים מנקרות אותם. גם אדם יכול לשלוח את ידו ולהוציא גרגיר ולאכול, וכך גרגיר אחר גרגיר. ואכן רק כך מותר לאכול אכילת עראי ברימון. אך אין לאכול שני גרגירים כאחת, כי זו אכילת קבע. קל וחומר רימון שלם - אם יקטפנו ויקלפנו אינו רשאי לפרוט גרגיר אחר גרגיר ולאכול ללא מעשר, כי עצם הקטיף והקילוף הם דרך קבע. אומנם דעת ר' טרפון במשנה שם שאפשר גם לבצור את כל האשכול ולקטוף את כל הרימון ולאכול דרך עראי, אך אין הלכה כמותו. וכדברינו, שברימון מצוי שהוא נפתח בעודו מחובר, משמע גם מרש"י (זבחים פח ע"ב):

שלא נפתחו פיהם - דרך רימונים כשוהין באילן אחר גמר ביטולן מתפתחין מאיליהן כדרך שעושין קליפי אגוזים החיצונות.

נראה שתופעה זו ייחודית לרימונים. לפי זה רק מה שהוזכר במשנה - אשכול, רימון ואבטיח - אכילת עראי שלהם היא גרגירים או פלחים בעודם מחוברים לאילן ולקרקע. לעומתם תפוז - לא ניתן לאכול ממנו אפילו פלח אחד בעודו בקליפתו כשהוא מחובר לעץ. האוכל ממנו עראי קוטף פרי שלם ואוכלו פלח אחר פלח. כאן ר' עקיבא יודה לר' טרפון. אומנם גם פירות הדר לעיתים נפתחים בעודם מחוברים לעץ, כמו רימון, אך תופעה זו נדירה יותר, וגם אין אפשרות להפריד פלח אחד מחיבורו לפלחים אחרים ללא קילוף. לא כן ברימון ואשכול, שבהם הדבר ניתן. לכן נלענ"ד שבפרי הדר, הקוטף פרי אחד, אף שהוא שלם, אין זה גמר מלאכה, ואפשר לאכול ממנו אכילת עראי גם ללא מעשר.²

על קביעות למעשר בחצר בפירות הדר – שאלות / הרב אהוד אחיטוב

לכבוד

מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

שלום רב וברכה לכבוד תורתו

קראנו את תשובת כבוד הרב שליט"א לגבי אדם שיש לו עץ תפוזים בחצרו, לשאלה אם הוא רשאי לאכול בחצר פרי אחד כאכילת עראי ללא מעשר. כיוון שלחידוש זה יש השלכה גדולה לקולא ממה שהיה מקובל עד כה, ברצוננו לשאול את כבוד תורתו מס' שאלות כתלמידים הדנים לפני רבם, כי תורה היא וללמוד אנו צריכים. אם הבנו נכון את דברי כבוד הרב שליט"א, יוצא שהביטויים 'מגרגר ואוכל' ו'פורט ואוכל' אינם אמירה תיאורטית, אלא קביעה מציאותית, כנימוק לקביעת ההלכה, ולפיה אדם שקוטף אשכול ענבים או רימון בחצר חייב לעשר לפני האכילה. הסבר הדבר הוא שמקובל לאכול ענבים בודדים בעוד האשכול מחובר לעץ, וכן ניתן גם לאכול גרגרים מהרימון בעודו מחובר

2. ור' שנו"א להגר"א שם שגם לר"ט מותר לאכול ברימון רק שניים-שלושה גרגירים ולא יותר, כי זו אכילת קבע. וצ"ע אם גם לדין בתפוז נאמר כן.

לעץ, משום שהוא מתבקע תוך כדי תהליך הגידול. משום כך, כבר על העץ אנו מסתכלים על האשכול או על הרימון כעל מספר רב של פירות מחוברים, ולכן אם אדם יקטוף אשכול ענבים שלם בחצר, או יקטוף רימון שלם בחצר, דינו כמי שקטף שני פירות יחד בחצר, היות ששני הפירות בידו נגמרה מלאכתם לאכילה, והחצר קבעה למעשה אחרי גמר מלאכה, ואסור לו לאכול עד שייעשר. לפי זה מכריע כבוד הרב שליט"א שבפירות הדר, כגון תפוזים וקלמנטינות ומנדרינות וכדו', שבאופן מציאותי אין קוטפים מהם פלחים בודדים בעוד הפרי מחובר לאילן, אלא רק אחרי שקוטפים אותם ומקלפים אותם, לכן כל זמן שהם נמצאים על העץ אנו מתייחסים אליהם כאל פרי אחד בלבד, ולכן ניתן לקטוף תפוז אחד, קלמנטינה או מנדרינה אחת בחצר בלא לעשר.

לאור זאת ברצוננו לשאול את כבוד הרב שלוש שאלות:

שאלה א': כזכור דעת רבי עקיבא במשנה, שהיא מקור ההלכה, שרק מהתאנה ניתן לקטוף פרי בודד בחצר בלי לעשר, ואילו אם קוטפים בחצר אשכול ענבים, רימון, או אבטיח - אסור לאכול מהם ללא הפרשה. בביאור הדבר כתב ה'משנה ראשונה'³ שההבדל בין סוגי הפירות נובע מצורת אכילתם לאחר הקטיף, אם בשל המבנה הייחודי שלהם, כמו באשכול או ברימון, ואם בשל הגודל שלהם, כמו באבטיח. כלומר אשכול ורימון, כיוון שלאחר הקטיף פורטים אותם ואוכלים אותם ליחידות בודדות בגלל המבנה של הפרי, ממילא בפעולת הקטיף בחצר כבר נעשתה פעולה של 'גמר מלאכה' לאכילה של שני פירות. כך הדבר בנוגע לאבטיח, שבגלל גודל הפרי חותכים אותו לאחר הקטיף ואוכלים אותו כיחידות בודדות, ולפיכך כבר בפעולת הקטיף נעשתה פעולה של 'גמר מלאכה' לאכילה של שני פירות. גם ה'חזון איש'⁴ מבין שייחודיותם של הרימון והאשכול בכך שהם מכילים פירות רבים, וכלשוננו: 'והנה הא דאשכול ורימון מקרי צירוף משום שיש באשכול כמה ענבים וברמון כמה פרטי...'; ועל פי סברה זו כותב ה'חזון איש' בהמשך הסימן⁵ שפירות ההדר נקבעים למעשה בחצר, וכלשוננו: 'ולפי זה תפוחי זהב אין אוכלין בבית [אצ"ל: בחצר] אפי' אחת-אחת...'. כך גם יוצא לכאורה מהסברו של ה'חכמת אדם'⁶ להלכה זו, שקביעות למעשה של קטיף פירות בחצר תלויה בחשיבותו של הפרי, כלומר פרי שבכל אכילה מסתפקים ביחידה אחת ממנו בלבד, כגון התפוח או האתרוג, קטיף של פרי אחד בחצר יחשב כגמר מלאכה לאכילה ויקבע למעשה. משמע אם כן לכאורה, שהן להבנת ה'משנה ראשונה' וההולכים בשיטתו, והן לפי ה'חכמת אדם' וההולכים בשיטתו, אסור לקטוף אפילו תפוז אחד בחצר ללא הפרשה.

שאלה ב': כבוד הרב כותב שלא ניתן ולא רגילים לקלף תפוז בעודו במחובר על העץ, ולכן הוא נחשב פרי אחד. והרי גם אבטיח נקבע למעשה משום שאוכלים ממנו פלחים, אף שלא רגילים לקלף אותו במחובר לאדמה. ואם התשובה תהיה שבאופן עקרוני ניתן לעשות זאת ולחתוך חצי אבטיח במחובר ולאחר מכן ניתן להסיר ממנו את הקליפה, הרי

3. משנה ראשונה, מעשרות פ"ג מ"ט ד"ה והנלענ"ד.

4. חזו"א, דמאי סי' ז ס"ק כ.

5. שם, ס"ק כד.

6. חכמת אדם, שערי צדק פרק ג סעי' טז-יז.

גם תפוז ניתן לחתוך בחתך אורך, כך שרוב הפלחים יישארו שלמים, ולאחר מכן לקלף את החצי שנותר בידינו?

שאלה ג': לפי הסברו של כבוד הרב שליט"א, שהמשנה מניחה שהרימון הוא פרי מבוקע שאוכלים את הגרגרים שלו במחובר אע"פ שגם ציפורים אוכלות ממנו, האם המשנה לא חוששת למה שנאמר במשנה (תרומות פ"ח מ"ו):

ניקורי תאינים וענבים וקשואין והדלועין והאבטיחים והמלפפונות... כל שיש בו ליחה אסור?

אכן אף שהלכה זו נפסקה ברמב"ם⁷ והטור⁸ בין הדברים שאסורים משום סכנה, יש המקילים בחלק מנושאים אלו בזמן הזה, וכפי שפסק ה'שלחן ערוך'⁹ שבימינו לא חוששים למשקים שנתגלו. אך גם השו"ע לכאורה מקל דווקא במשקים שנתגלו, כי לא מצויים בימינו נחשים בבתים, אך לא כתוב שהוא מקל בפרי מנוקד. ואף אם נאמר שהוא הקל בפרי מנוקד, זהו בזמן הזה, והרי הוא מסכים שחז"ל חששו לכך, ולכן כיצד ניתן לבאר שהמשנה דיברה במציאות שאוכלים רימונים מנוקבים מהעץ, ולא חוששים לפרי מנוקד?

תשובה לשאלות / הרב יעקב אריאל

לכב' הרב אהוד אחיטוב

מד"א בני דקלים ת"ו

שו"ב

לא קבעתי מסמרות אלא הצעה לדיון. הערותיכם המחכימות הגיעוני, ולהלן הערותיי עליהן.

א. ב'דרך אמונה' (הל' מעשר פ"ד הט"ו) כתב: תאנה - וכן תמר ושאר הפירות (כפ"פ עפ"י תוספתא). כלומר דין אכילת עראי בפרי אחד נוהג בכל הפירות.

קילוף - אינו קובע, וראיה לכך מקילוף שעורים, עי' ביצה יג ע"ב.

ענבים ורימונים הם פירות חריגים, ואין לך בהם אלא חידושם, מאחר שאפשר לגרגר מהם גרגרים בודדים בעודם מחוברים. לכן אנשים אוכלים אותם עראי בדרך זו. האשכול מצרף אותם, לכן הקוטף אשכול כאילו קטף שני פירות, וזו דרך קביעות ולא דרך עראי, אך יתר הפירות אי אפשר לאכול מהם עראי אלא לאחר קטיפתם.

ב. מש"כ תואם את תחילת דבריו של ה'משנה ראשונה' שהמחלוקת בין ר"ע ור"ט היא במגרגר ענבים בעודם מחוברים. בהמשך דבריו משמע לכאורה הסבר אחר, שהמחלוקת בין ר"ט ור"ע היא במגרגר ענבים לאחר שהאשכול נתלש. ר"ט סובר שבגלל גודלו אוכלים אותו גרגרים ואפילו רבים, ור"ע סובר שגם באשכול תלוש הוא כאילו שניים מצורפים. ודבריו טעונים הסבר, כי הוא עצמו מצטט את הרמב"ם (הל' מעשר פ"ד הי"ז) שמדובר באוכל רימון וענבים מן המחובר, וזו לשונו:

7. רמב"ם, הל' תרומות פ"ב הי"ג; שם, הל' רוצח פ"ב ה"ב.

8. טור, יו"ד סי' קטז.

9. שו"ע, יו"ד סיד קטז סעי' א.

גפן שנטועה בחצר לא יטול את כל האשכול ויאכל אלא מגרגר אחד אחד וכן ברמון לא יטול את כל הרמון אלא פורט את הרמון באילן ואוכל הפרד משם, וכן באבטיח כופתו בקרקע ואוכלו שם.

יש להבין את סוף דבריו שהוא חוזר לפי הראשון שר"ע מדבר במחובר, ואין נפק"מ לגודלו של הפרי (חוץ מאבטיח שניתן לאוכלו פלחים בעודו מחובר).

ג. גם את ה'חכמת אדם' - שערי צדק¹⁰ יש להבין כמש"כ על פסק הרמב"ם, הוא כותב: אבל ברמב"ם משמע דאינו קפידא רק שלא יתלוש כל האשכול, כדאיתא בפ"ה [ממעשר] הל' ג'.

כלומר מותר לגרגר את הגרגרים אחד אחד רק בעוד האשכול מחובר לגפן, אך אין לתולשו, כי בכך הוא מצרף את כל הגרגרים יחד. ולפי"ז המשך דבריו: ונראה לי דהוא הדין בכל הפירות שדרך בני אדם לאכול מהם רק פירי א', כגון תפוח ואתרוג וכיוצא בו דינם כאשכול ורמון.

ר"ל שכשם שבאשכול ורימון מותר לאכול את הגרגרים אחד אחד, ה"ה אתרוג ותפוח אפשר לאכול כל פרי אחד אחד. כל פרי הוא כמו גרגר. אלא שגרגר ברימון וענבים אפשר לאכול במחובר, ואת יתר הפירות רק לאחר תלישתם. ומהשוואתו את האתרוג לתפוח ניתן ללמוד שכשם שתפוח נאכל כולו, כך גם האתרוג נאכל כולו, אף שיש בו פלחים (אתרוג תימני שאין בו פלחים לא היה מוכר לו, וסתם אתרוג יש לו חדרי זרע דהיינו פלחים, כמבואר ב'שלחן ערוך'¹¹ שהוא האתרוג המצוי ולא התימני).

ד. גם מה'חזון איש'¹² ניתן להבין שענבים ורימונים שונים מיתר הפירות בכך שהם מצרפים את הגרגרים שבהם לשניים שניים כמש"כ. לכן מותר לאוכלם אחד אחד בעודם באילן, אך קטיפתם מצרפתם לשניים שניים ויותר, וזו כבר אכילת קבע. וכן אבטיח בגלל גודלו אוכלים אותו פלחים פלחים, ולכן אכילת עראי לו היא חיתוך פלחיו בעודו מחובר לקרקע. אומנם מש"כ שם באות כד שתפוז אין לאוכלו אחד אחד הוא עצמו נשאר בצ"ע, וגם הנוסח 'בבית' נראה מוטעה, וייתכן שנפלו שם עוד טעויות. לכן מסקנתו בנושא התפוז אינה ברורה. מאידך גיסא הסברה נותנת שמותר לאכול קלמנטינה ותפוז בדרך עראי, שהרי אינם דומים לרימונים וענבים, כי אין אפשרות לאכול מהם פלחים פלחים במחובר. ואת"ל אולי כוונתו לאכילת פלחים אחד אחד. וצ"ע. ואם הגודל קובע, הרי קלמנטינה ותפוז קטנים מרימון ואבטיח.

מסקנתי היא שתפוז אינו שונה מכל פרי אחר, ולפחות אפשר לאוכלו פלח אחר פלח.

10. חכמת אדם, שערי צדק שם.

11. שו"ע, או"ח סי' תרמח ס"ק ג.

12. חזו"א, דמאי סי' ז ס"ק כ.